

درخت‌های آیینی

مروج‌الذهب نقل می‌کند: انسان گیاهی آسمانی است، زیرا همانند درختی وارونه است که ریشه اش به سوی آسمان و شاخه هایش به جانب زمین است، همین معنا در روایتی عبرانی نیز آمده است: درخت زندگی از بالا به زیرگسترش می‌یابد و خورشید بر سرش می‌تابد. هم چنین است "شجره طوبی" در روایت اسلامی که ریشه اش در آخرین طبقه آسمان است و شاخه هایش بر فراز زمین گسترده است.

دانته، مجموع افلاک سپهر را چون قله یا تاج درختی تصویر می‌کند که ریشه هایش رو به سوی بالا دارند. ظهور خدا در درخت، مضمونی رایج در متون ودایی و هنر تجسمی شرق باستان است. در آثار هنری تمدن "مونهجودارو" ظهور خداوند در درخت "انجیر هندی"، در آثار هنری هند و بودایی تولد، تنویر و مرگ و رهایی خدایان و پیامبر در ارتباط با درخت مقدس است؛ (تصویر ۱)

۱- بودا، درخت انجیر هندی

از دیرباز تاکنون، در جای جای ایران درختانی حضور داشته اند که مردم به آن ها دل بسته و احترام و بزرگداشت این کهن سالان را بر خویش واجب می‌شمردند. چه بسیار سروها، چنارها، سدرها و بیدهایی که به سبب قدر و منزلت و تقدسی که در باور مردمان داشته اند، نامورانی را در پای خود مدفون کرده اند و گاه به یاد این بزرگواران بناهای یادبود بر پای داشته اند. این اماکن، درختان و چشمه های مجاور آن کم‌کم به شکل مجموعه هایی برای زیارت و تفریح مردم در آمد که بسیاری از آن ها تاکنون نیز بر جای و استوارند.

درختان کهنسال از گذشته تاکنون در این اماکن و همچنین در سراسر جهان حضوری رمزآلود دارند و مردم به آن ها متوسل شده تا نشانی از خدای خویش دریافته و طلب حاجت نمایند. این درختان گزیده در ادراک و تجربه مذهبی کهن، نماد باورهای فرا طبیعی اند، چونانکه در وری درخت همواره ذات و جوهری روحانی نهفته است، و هرگز درختی فقط به خاطر خود درخت پرستیده نشده، بلکه رمز و رازهای گوناگون و عجیبی دارند:

درختی که در ظهر عاشورا از پیکرش خود می‌چکد! درخت زندگی که رمز زایش و باروری است و با ایزدبانوی آب‌ها پیوند دارد، درختان شفابخش که جوشانده برگ و پوستش معجزه آساست، درختی که رستاخیز رستنی‌ها و گیاهان و بهاران و نو شدن سال را نوید می‌دهد، پیوند اسرارآمیز درخت و انسان (درختان انسان زاد یا انسان‌های درخت زاد)، درختانی که روح نیاکان را حفظ کرده اند؛ چنانکه در فیلیپین خیزران را همچون نیای خود ستایش می‌کنند، یا در قبایل استرالیایی ملبورن نخستین انسان را زاده درخت ابریشم می‌پنداشتند. در اسطوره‌های ایرانی مرد و زن اولیه از دو ساقه ریواس به وجود آمدند، در آفریقا و هند درختان تنومندی است که ریشه هایشان از بالای درخت به سوی زمین آویخته و این درختان مقدس شمرده می‌شوند، همچنین در فولکلور اسکندریایی سالانه گاوی به خاطر خدای رستنی‌ها و گیاهان قربانی می‌کنند و بدین سبب درختی، ریشه در هوا و راس بر خاک کنار قربانگاه می‌گذارند؛

همین مضمون در روایت اسلامی آمده که مسعودی در

شهره جوادی

استادیار گروه مطالعات عالی
هنر، پردیس هنرهای زیبا،
دانشگاه تهران
shjvadi@ut.ac.ir

درختان کهنسال
از گذشته تاکنون
در سراسر جهان
حضوری رمزآلود
دارند و مردم به آن
ها متوسل شده
تا نشانی از خدای
خویش دریافته و
طلب حاجت نمایند.

در شمال نگاری مسیحی، صلیب عیسی (ع) نمودار درخت زندگی است که مسیح به منزله تنه درختی است که بر شاخه و برگهایش کبوتران سفید (پیک آشتی و رهایی)، دیده می شوند، (تصویر ۲)

۲- درخت زندگی در قالب زندگی مسیح (ع)

درختان آیینی در ایران معمولاً در کنار چشمه و کوه حضور دارند، در برخی از نقاط جهان این درختان در کنار صخره ایستاده اند؛ جایی دیگر مجتمع سنگ و آب و درخت مشاهده می شود؛ محل تقدیم نذورات نزد کنعانیان و عبریان تلی مرتفع و درخت سرسبزی بود. در سراسر آفریقا و هند درختان شیرابه دار رمز بارداری الهه اند و از این رو آنان را می پرستند.

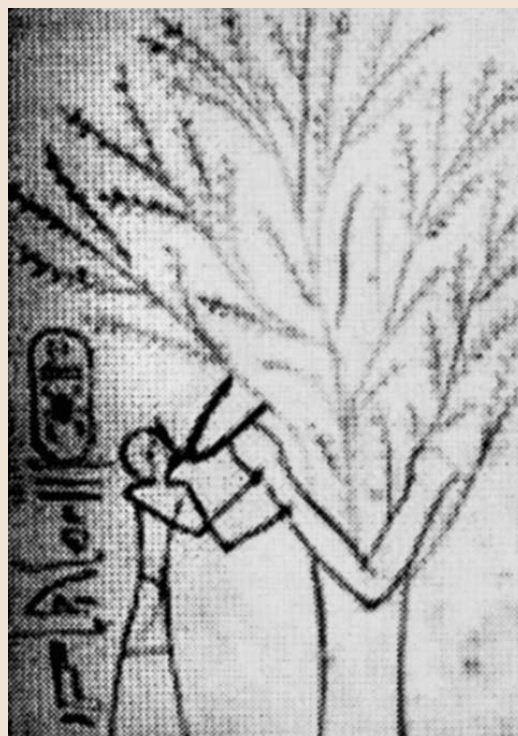
بی شماری دیگر از این نمونه ها در گوشه و کنار گیتی وجود دارد که در این جا مجال بازگفتن آن نیست. حال به معرفی برخی از این یادگارهای کهن پرداخته و تصاویری چند از درختان آیینی ایران را به نمایش می گذاریم، باشد که این یادگارهای فرهنگی که ریشه در باورهای نیاکان یکتاپرستان داشته، را ارج نهیم و در نگاهداری آنها بکوشیم.

نوشته حاضر در بخش درختان آیینی ایران، حاصل پژوهش های میدانی نگارنده است. مطالب مربوط به درختان مقدس در شرق و غرب جهان برگرفته از مطالعات تطبیقی "میرچالیاده" و بعضاً برداشت های میدانی نگارنده از سفرهایی به هند، چین، آفریقا و اروپا می باشد.

۳- پیر درختی، بقعه شیخ ابوالقاسم گورکانی. تربت حیدریه

در شمال نگاری مصری، درخت زندگی دستهای خداوند را نشان می دهد که ظرف آب حیات را سرازیر کرده و گیاهان از آن روئیده اند، گاه درخت زندگی به شکل افرا ظاهر شده که به فرعون شیر می دهد و (تصویر ۳)

۳- الهه ایزیس در نمای درخت مقدس افرا در حال شیر دادن به فرعون

۴- درخت دخیل، چشمه علی دامغان

امامزاده حسین ابن موسی. طبس

درخت سدر. امامزاده عبدالله. نیشابور. روستای جهان آباد

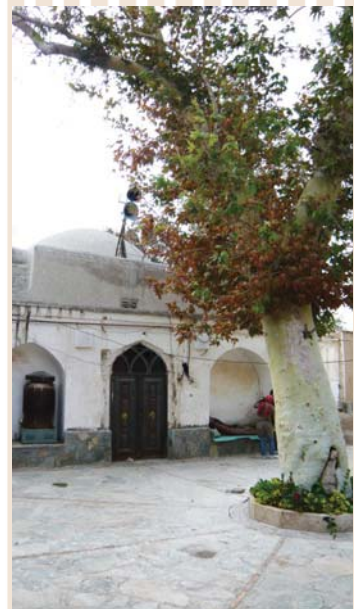
نقش سرو، برگنبد زیارتگاه "پارس بانو" یزد

امامزاده زبیده خاتون. نراق

سرو کهن، زیارتگاه پیر سبز. یزد

مسجد جامع نراق

چنار کهن قاضی، بارجه، با حسین و سقاخانه کنار آن در ورودی تاریخی شهر نراق

منابع

(۱) الیاده، میرچا، رساله ای در تاریخ ادیان. ت: جلال ستاری. تهران. ۱۳۷۲. سروش

(۲) جنیدی، فریدون. حقوق جهان در ایران باستان. تهران ۱۳۸۴. بلخ

3-Boyle, Leonard. petit Guide de st.clement.1989.Imperime par Kina Italia/
EuroGrafica-Italy

4-Rose-Marie&Rainer Hagen. LEGYPTE. 1999.TASCHEN